

P. Placi a Spescha : in pionier digl alpinismus

Autor(en): **Giger, S.P.**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **7 (1933)**

PDF erstellt am: **20.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881277>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

---

smarschadetgna, tier malsognas, tier ina cuorta e tresta veta ed il davos tier la ruina. Ni il survetsch divin, ni la religiun, aunc meins ils baghetgs ed ils praus po la miseria mantener. La consequenza de quella miseria ei, ch' ils affons ston bandunar la patria, ston bandunar bab e mumma ed ir'ora el mund, per vegnir leu rugadurs, survients e buca de rar ir alla malura. La beinstonza encuntercomi, la quala jeu vi haver distinguiu dalla rihezia e dil sfarlatem, generescha biala glied, mantegn sauns ils carstgauns e gida quels tier ina ventireivla vegliadetgna. La beinstonza baghegia bialas casas, bunas vias, mantegn en uorden praus ed ers, las alps e la biestga; la beinstonza producescha buns marcadonts e mistergners, augmentescha trafic e commers, indrezza buns instituts socials sco casas pauperilas, spitals etc.. Ella sustegn scolas e dat honor alla religiun e bellezza al survetsch divin. Dalla beinstonza d'in pievel dependa la honor della naziun."

Levass P. Placi si oz suenter 100 onns da mort en veta, sche selegrass el zun fetg, che il bia de quei ch'el ha vuliu ei secompleniu, mo el vegniess malgrad tut nies progress a prender neunavon sia plema — daventass schurnalist e scarvess ina gasetta cun tempra culturala e social-economical

Guglielm Gadola

P. Placi a Spescha, in pionier digl alpinismus.

„Per la historia naturala e la geografia hai jeu giu inclinaziun da giuven ensi ed els cuolms hai jeu anflau la satisfacziun adattada.“

(P. Pl. a Sp.)

La sera dils 16 de november 1929 fuvan las salas vaticanas, ellas qualas ils pelegriens serimnan il solit per veser il Papa e retscheiver sia benedicziun, fulenadas dad in publicum extraordinari. Passa 350 guids de montogna havevan priu a pèz l'invitaziun dil Club alpin talian de seradunar a Roma. Els ein serendi al Vatican, per salidar e beneventar entras in'ovaziun cordiala igl *alpinist sil tron papal*, sepresentond ell'armadira completa: cul saccados si dies, culla suga entuorn schuvi ed il zappun enta maun. Pius XI passa surriend atras lur rietschas e salida in suenter l'auter, damonda lur num e s'interessescha dil liug de lur operar e regorda denteren cun in cuort plaid d'anecdotas ed episodas ord il temps de sias ascensiuns ella pézza svizera e savojarda. Denter ils pelegriens secattavan era entgins spirituals, plevons ord lezs vitgs montagnards lontans, sco Giuseppe Cargnino de Balme ella Val de Lanzo e Giovanni Raviolo, il pli giuven plevon dell'Italia, de Cressole ella val dil Po da maneivel dellas fontaunas dil flum regal sil Monte Viso.

Omis dus ha Sia Sontgadam emparau suenter persunas enconuschantas e caras agli: Don Cargino ha el dumandau suenter il guid Michele Antonio Bricco, il qual haveva accompignau il Papa tier bein enquala ascensiu, mo haveva buca pudiu prender part de quei viadi a Roma pervia de malsogna. Don Raviolo ha el regurdau de Pilaton, gliez vegl ustier spitalier, che ha ussa 87 onns, la hospitalitad dil qual il Papa haveva gudiu repetidamein. Cun viva beinvulientscha ha il Papa plidau dal guid Claudio Perotta, che ha ascendiu il Monte Viso 507 gadas. Quei gigant ha 3840 m altezia, pia varga 200 m pli aults che nies magnific Tödi. Perotta ha giu retschert ina medaglia de regurdientscha de Sia Sontgadam Leo XIII, perquei ch'el ha rabitschau anno 1901 la figura dil Spindrader silla tschema de gliez cuolm.

Essend allura tuts guides stai seraspai en uorden e parada sco la pézza ch'els ascendan, ha il Papa tenuu ina allocuziun ad els, ella quala ins ha sentiu profunda commoziun e memoria da temps vargai. El ha plidau sco vegl turist, che secatta denter carstgauns enconuschents, carezai e stimai, ch'el considerescha per amitgs ed affons e compogns de muments e legherments nunemblideivels.

El tracta la figura dil guid de montogna, sco el haveva sez entupau tals ed empriu de stimar, en ses puncts characteristics, ch'ins sa compeglar els paucs plaids: *In cor ferm en membra ferma*. El hagi anflau denter ils carissims guides buca mo versai enconuschiders della pézza, viandonts perseveronts e superaders de pallas e platus, de grugns e glatschers, pia *buca mo membra ferma*, anzitut era cors ferm e curaschus, ch'ei sauns buca mo *fisicamein*, ch'ei sauns era *moralmein*, precauts de saung freid, e sch'els ein era dominai enqual ga d'ina certa ambiziun, de vegnir dominè dellas difficultads, els ein tonaton adina penetrai d'in niebel sentiment dell'obligaziun e della responsabladad. Sper il senn de *responsabladad* regorda il Papa plinavon della *vera cardientscha cristiana*, della quala el haigi fetg savens anflau veritabels mussaments tier siu guid, il curaschus, niebel guid GADIN, ch'el haigi udiu schend pli ch'ina ga en muments difficultus: „Nus stuein serecumentar agl aunghel pertgirader“ ni „Jeu mondel bia pli bugen cun Els che cun auters, perquei ch'els ein spiritual e san en cass de basegns prestar a mi Lur succuors spiritual.“ El regorda da gliez famus, car guid giuven, il qual el haveva mai udiu a resdond da sentiments e patertgaments religius, che haigi, arrivai silla tschema d'in vast e magnific aspect, surprius da tonta bellezza detg ils sempels plaids: „Cheu ston ins far oraziun“. „In bi plaid“ continuescha Sia Sontgadam, „ed en verdad nus essan stai en schenuglias, per far oraziun ed admirar lezza schi predominanta, surprendenta revelaziun della bellezza, grondezia e tutpussonza de Diu.“

Cun viv complascher seregorda il Papa era digl exempel ded auters guides dils cuolms, che han, dumandai per lur survetsch las dumengias, ricusau quel malgrad las empermischuns de pli gronda paga, perquei ch'els havessen buca giu il temps suffucient, de satisfar a lur obligaziun della dumengia. Tedlei, guides romontschs! Fagei il medem!

Quels e biars auters stupentissims pertratgs ha il Papa exprimiu en siu plaid als representants digl alpinismus per tuts alpinists. Els resursan tuts da sia esperienza e regurdientscha personala, ed el ha confidau a ses auditors carezai, ch'el engrazi adina a Diu per ses onns anteriurs ch'el mavi per la pézza, perquei ch'el havessi buc empiriu d'enconuscher ella natira ina pli elevonta ed impressiononta revelaziun della bellezza, tutpussonza e sabientscha de Diu. „Jeu haiel ina predilecziun per ils cuolms. Leusi sils aults san ins emprender d'enconuscher ton clar e ton bein la *grondezia* e la *pussonza* de Diu ed *admirar quellas* el medem temps.“ —

Dapi che Papa Pius XI ha ascendiu il stabel e pli ault tron dil mund suenter ch'el haveva ascendiu e tramantau las pli aultas montognas europeicas: Mont Blanc, Matterhorn e Monte Rosa e vischins gigants, ed empiriu d'enconuscher ils prighels e strapazs, mo era il nez e gudogn de talas ascensiuns per tgierp ed olma, ha el concediu duas grondas favurs als viandonts dellas montognas: la concessiun de celebrar il sogn sacrifici della Crusch era sils aults alpins ed uonn aunc il benefeci della benedicziun ecclesiastica della armadira dils alpinists. Quei ch' il cantadur de vaglia e grazia, Monsignor uestg Georgius, ha fatg per il cant e la musica ecclesiastica de nies uestgiu, ha Sia Sontgadat il Papa Pius XI, igl anteriur rutinau e fervent alpinist, fatg per la nobilisaziun ed elevaziun digl alpinismus: Il pli grond plascher de quellas favurs havess nuotatgisa P. Placi a Spescha giu. Cun entusiasmus havess el beneventau quellas. Ei vul parer a nus, ch' ils pertratgs de Sia Sontgadat ein in compendi dellas ideas alpinistas de nies pli grond alpinist sursilvan e de siu successur vengonz e zun meritau Dr. P. Carli Hager. Cun citar ils plaids della suprema autoritad ecclesiastica havein nus alla testa de nossa lavuretta, encuretge ed anflau l'approbaziun de nies excuors sur il pionier e patriarc digl alpinismus grischun, il venerabel P. Placi a Spescha, conventual della claustra de Mustér. Ni eis ei malfatg de far capeivels al pievel romontsch ni forsa pér enconuschents igl um de nossa tiara, il scrutatur de nossa historia culturala sco buc in auter, il qual nos babuns, ses contemporans, han capiu aschi pauc e deconuschiu aschi zun? Nus cartein buc. Quest giubileum centenar de sia mort, 1833/1933, ha per εμπrem d'uer de purtar satisfacziun ad el, in dils pli erudits ed originals paders de Mustér dil tschentaner vargau, che ha prestau pli che tuts ils paders de sias uras.

Cun ses agens pertratgs vulein nus sespruar de sturtigliar in matg de flurs alpinas entuorn il frunt digl alpinist claustral, il qual nus havein empiriu de carezar perscrutond la historia de siu temps, suandond el ellas 10 *caplanias*, nua ch'el ha operau — plevon eis el mai vegnius — *accompignond el sils* biars cuolms ch'el ha mantau, cunzun sils pézs che han giu el sco emprema viseta e *percurrènd nusezzi* cun predilecziun e pietad quels venerabels conts ed encardens. Nossa veneraziun per Pader Spescha ei leu carschida ord la consideraziun, ch' ils cuolms ein differentas gadas daventai siu protetg ed albiert silla fuigia da ses malvugli vischins. Las carezadas muntognas havevan

---

adina dil meglier etg per sias plagas e possedan quel era aunc oz per plagas semegliontas, per la malengrazieivladad de quest mund.

1. La biografia dil grond alpinist.

Sche ti miras sillas cartas alpinistas, observas ti buca meins che 3 gadas il num „Spescha“, sche ti vul visitar dils 3 encardens indicai ella carta qual che ti vul, vegnas ti ad haver de far enconuschientscha cun dils pli prigus cugns e lagugns de nossas grondiusas muntognas sursilvanas, ils quals nus havein sez considerau e culminau ed als quals nus dedichein aunc speciala atenziun. Sche ti vegnas per via lada da Sumvitg a Mustér sur la pli temeraria e la pli biala pun-lenn della Surselva, che sestenda sguzia d'altezia sur il ramuront dargun della val Russein vi, sefermas ti spontanamein dalla vard de Mustér, cattond adagur la platta de marmel ella preit-grep per 5 bratscha sur tiu tgau. Ina snavur va atras tias aveinas. „Sa tgi ch'ei pomai se-disgraziaus cheu?“ Legia inaga! „Placidus a Spescha“. Tgei s'ei pomai cun quel? Eis el forsa ruclaus cheu sur quella greppa giu el sterpam della termental val. O na! Spescha sudeva tier quels che *reivan* pli bugen ad ault che ruclar, buca tier la schlatteina che ha il tgau che va entuorn. Legia vina-von: Al scrutatur... na: „Dem Erforscher der rätischen Alpenwelt“. L'inscripziun tudestga ei e resta il monument della malengrazieivladad dil pievel romontsch de Surselva ad in de ses pli intelligents, activs e meriteivels umens dil tschentaner vargau. Para ch'ils jasters ston far attents nus dil pli grond vischin. Havess P. Placi a Spescha buca meritau silmeins la Crusch sil Calmut? Nus lein sperar che Mustér romontsch detti ad el per siu 100avel anniversari il meritau monument cun dedicaziun romontscha — sigl ault dil Scopi.

La snavurusa *Siala Spescha* la greppusa ed exponida furcletta dil Péz Terri, il *Péz Placi a Spescha*, la pli aulta, pitoresca e maluardada tschema dellas Crunas sisu la Puzetta-dadens enta Medel e la renomada *Porta-Spescha*, il fatal entagl denter Stockgrond ed il Péz Mellen, che mo paucs han dapi Spescha ughiau d'ascender e traversar e la *tabla votiva* el grep della Pun-Russein ein la biografia méttà digl alpinist clausal. Cura che ti has legiu las lavurs de mes collegas s'avonza cun caschun favoreivla empau pli ad ault che tiu mises e fai mussar ils loghens citai e ti has la risposta, pertgei ch'il num Spescha figurescha vi ded els. Els segnan la marcanta figura dil pader, espriman la caratteristica de quei famus alpinist, ein en lur structura, tessaglia ed altezia, che mo versai turists pon contonscher, il portret de Spescha.

La casetta grischa bassa sper la via veglia, che meina atras Gravas, la foppa gronda dadens il vitg de Trun, ha la honor e gloria della tgina de P. Pl. a Spescha. Leu ha el viu la glisch dil mund ils 9 de december 1752. Aunc il medem di eis el vegnius purtaus ella proxima baselgia parrochiala, dedicata a s. Martin, tier il s. Batten ed ha obteniu il num Geli Battesta. El fuva in affon de purs. Da siu bab Pieder Luregn vegn ei detg, ch'el seigi staus il pli ferm Sursilvan de siu temps, in glimari de grondezia, in gigant de forza.

Malgrad eis el buca vegnius vegls. Caliraus d'ina greva purtadira viasi l'alp, ha el cull'aua dil dargun de Punteglias buiu en era la mort prematura. In ferm malcostas ha priu el dals ses. Geli haveva pér 14 onns. Senza quei accident de disgrazia vess ei mintga cass mai dau in P. Placi a Spescha. Pertgei il bab vuleva nuota saver de schar studegiar siu buob. Quel dueva far il pur e barhar sco el. Mo la mumma, ina Onna Maria Genelin, veva zun grond plascher dils plans ch'il caverer de Trun, siu feagl, fageva pigl avegnir. E perquei ch'il bab cunterscheva buca pli, ha il Geli Battesta saviu ir a Cuera a studiar. La mumma fuva de carschientscha pauca letga sco il bab. Il feagl sez ha discret ella pli tard en sia maniera originala: „Da fatscha cotschna, pleina fiug e compleinamein sauna.“ Higienicamein ei la derivonza pia dada e sco fatga per il futur alpinist.

La giuventetgna de P. Placi ei stada libra e biala, sco mo quella dils nursers e cavrers sa esser. Bein marvegl deva il viscal mattet allarm a sia muntanera cul tgiern-buc e sbargattava cun sias passa 100 cauras de peil-camutsch atras l'umbriva della val viasi tier ils cuolms terlischonts. Leusi, nua che mo il tuchiez dils zenns pudeva aunc tonscher dalla val, fuva siu reginavel nunlimitau. Cun sias cauras da casa studegiava el l'atgnadad de mintgina e sediverteva cun ellas sco cun ses amitgs. Zaua en ina tauna sut in grep haveva el sia cuschina. Sco ch'il tgamin della mumma fimava, pinava era el siu gentar. Cura che las cauras semettevan a cauma sut ils grugns e pils dartguis e remigliavan cupidond, reveva el per tgamins, pallas e platus entuorn ed encureva cristallas, steva cun atenziun avon flurs de raritad, observava la veta ed igl uorden egl igniv digl aviul selvadi, controllava il viver e cunfar dellas muntanialas, mava bein era suenter ils camutschs, per emprendre d'enconuscher els en lur libertad e tuttas lur isonzas, selegrava, sche el cattava ad agur altezia ell'aria blaua, la majestad dil tschess. El schava mitschar nuot, gie confessa sez, ch'el seigi mai turnaus a val la sera senza novas impressiuns, senza observaziuns interessantas.

Quels bials onns de pastur han stuiu arver siu egl per las curiositads della natira, stuiu gizzar sia ureglia per las canzuns della tgeuadad alpina e moventar sia olma per la bellezza della montogna. Nus laschein aunc plidar P. Placi a Spescha sez:

„Nus artein nossas inclinaziuns cun nossa existenza; con pli fermas che ellas ein stadas en nossa giuventetgna, ton pli cuzeilvas vegnan ellas era a comparer en nossa vegliadetgna. Las impressiuns dils senns e las disas fan las inclinaziuns e quellas la natira (il proverbial sedi: Disa fa natira.) e quei che quella ha approbau els giuvens onns, vegn ella era schiglioc ad approbar e stimar... Jeu sun staus donaus d'ina natira sauna, ferma, curaschusa e bunamein mai stauncla; quella ha giu da giuven ensi l'inclinaziun speciala d'ascender aults cuolms e d'encurir ils scazis dellas alps. Perquei scheva mia mumma savens a mi: jeu sesmarvegliel buc, che ti vas aschi bugen per ils cuolms; pertgei ti eis naschius ell'enzenna dil capricorn. Pertgiron la

---

muntanera de miu bab hai jeu giu caschun adina, d'ascender ils aults e d'encurir cristallas, e dasperas fuvel leds e ventireivels.“ ... sundel leds e ventireivels era jeu.

Il mat de cuolm haveva il desideri ded ir a studigiar, „per vegnir silla davosa raschun, sil funs dellas caussas vesidas“. Dals professers de Cuera haveva el il pli bugen Tumaisch Romanin, il caplon digl uestg. Quel haveva sulets capiu il selvadi giuvenot. Ils auters vulevan gliemar el. Mo quei fa mal. Per quei suonda el Romanin a Tartsch el Tirol. Il Vinschgau sto haver plaschiu fetg bein; Spescha continuescha e finescha ses studis gimnasials tier Romanin, gudend aschia il privilegi dils precis — quel dell'instrucziun privata. Cun 22 onns tuorna el en sia patria ed ei decidius d'entrar ella claustra benedictina de Mustér, il center spirtal della tiara romontscha.

Da quell'uras (1774) governava igl avat Columban Sozzi dell'Uorscha la fundaziun de s. Ursicin. Spescha fuva il soli noviz. L'instrucziun che avat Columban deva a siu noviz fuva buca ual adattada, per far quel in pader. Per puella raschun tarmettan ils capitulars il noviz a Nossadunnaun, nua che Spescha ha absolviu ses studis teologics ed ei vegnius ordinaus spiritual.

Anno 1782 retuorna il noviz Geli Battesta sco P. Placi e dretg capitular en sia claustra. Enstagl d'occupar il giuven pader en claustra, fa avat Columban immediat il plascher agli e „dat anavos siu affon alla natira“; el tarmetta el si Sogn Gions ella vallada romantica de Medel. Leu dueva el pastorar las paucas olmas montagnardas, forsa datier de 50, priu pign e grond. Cheu saveva el ussa sededicar nundisturbadamein als studis della natira. Da biala aura reveva el jamna per jamna per la pézza entuorn, da fil tier fil, da tschema sin tschema. Dal Gotthard entochen giu tier il Péz Valrein e dal Péz Tgietschen (Oberalpstock) envi tier la cruna dil Tödi, quei fuva siu curtin de legria. Duront la dimora si S. Gions ha el fatg in diember ascensiuns resch novas; el daventa igl *emprem visitant* dil Péz *Cristallina* (3129 m), dil Péz *Ufiern* (3017 m), dil *Scopi* (3200 m), dil *Stocgrond el massiv dil Tödi* (3418 m) e dil *Badus* (2931). Da quels turs rabitschava el a casa cristallas, crappa fetg rara, flurs alpinas de tuttas sorts e tschittas nunenconuschentas. E sche la malaura zuarnava in di la vallada e tergeva sias gheislas bletschas giu per ils veiders rodunds dellas fenestras de sia camona, semetteva el davos meisa e *surdava* las impressiuns retschartas e las caussas, fastisadas mo dad el e corrispundeva culs amitgs della natira de siu temps: Saussure, de Luc, Bonnet, Albrecht de Haller, cul perdicant bernes Samuel Wyttenbach ed il plevon protestant della Portenza: Luzi Pool. Da quell'uras ha el era entschiet cun ses desegns topografics; sia emprema carta geografica compara, sias skizzas cun igl entagl dellas vals e las umbrivas dils cuolms, las empremas de quella specia.

Igl eremitadi de S. Gions plascheva buca mal a P. Placi. Personalitads de renum, perfin digl exterior, fagevan meinsvart visetas al caplon montagnard e cun el ensemen excursiuns per tuttas pitgognas. La radunonza dils

---

avats a S. Gagl (buca si S. Gagl sper S. Gions), ils 20 de zercladur 1785 ha denton buca mo realisau la resignaziun de siu meglier amitg, igl avat Columban Sozzi, mobein era fatg ina fin a sia libertad ded aur. Il niev avat, in conventual de Nossadunnaun, P. Luregn Cathomen de Breil, ha ladinamein relaschau a Spescha il commando, de returnar en claustra e surpender ina lavur claustrala. Sport e pézza, dessegnar cartas, botanisar e cavar cristallas parevan cumpatg suenter l'idea de Sia Grazia buca occupaziuns vengonzas d'in monastic. Curiosa idea!

Con incantaus che P. Placi ei staus da quella emprema ordinaziun dil niev avat, pudeis vus cumprender. Ina menadira truccas e fagots, ina pluna foljants cun flurs pressiadas levgeschan siu retuorn. Il niev avat fa bien de conceder ad el ina considerabla stanza per sias mineralias e demuossa sez siu plascher della reha collecziun de cristallas e meina ils eventuals hosps della claustra el cabinet de P. Placi. Leutier destina el aunc il giuven pader per econom della claustra, nua che P. Placi haveva d'administrar ils beins claustrals, de visitar las stallas spatitschadas e las alps, e saveva seconversar fetg bein cun il pievel.

Per sedar giu cun excursiuns pli grondas ed ascensiuns ellas muntognas aultas haveva Spescha buca pli il temps sufficient e la libertad. Persuenter eis el daventaus empauet l'unfreda dellas ideas novas ed il stagn inflammas promotur dil spért fatal della revoluziun franzosa, che ha purtau tonta disgrazia, miseria e tristezia ellas casas de nos babuns. Quei bien haveva denton il turist Spescha acquistau entras sias ascensiuns anteriuras, ch'el vegneva buca staunchels, sco el sez di, dallas numerusas cuorsas ch'el fageva tocca Cuera el quartier dil stab general dils Franzos, per intervegnir cun quel en favur de sia cara claustra. Midond il general Hardeville la claustra en ina caserna, squitschond quella bestia d'in carstgaun ils paupers purs entochen sil saung, sedecida P. Placi a Spescha de turnar a Cuera, per pretender dal commissariat franzos la revocaziun „de quei pli grond idiot della republica franzosa“. Spescha obtegn il decret della revocaziun, mo po buca arrivar a Mustér, ch'el auda, che la claustra seigi ida si en flommas. El deigi seper-tgirar de seschar veser a Trun ni a Mustér. Cass cuntrari seigi el della segira mort. L'egliada de Spescha vegn muscha, sesaulza sur las roschas sursilvanas, che s'avonzan encunter Cuera per scatschar ils franzos dil tuttatg, — enviers ils aults, terlischonts cuolms de sia patria. El vegn surprius d'in deliront desideri de guder lur sontga paisch. „*Sche mia claustra ei destruida, dueis vus esser mia patria.*“

P. Placi sto fugir. El reiva dal stretg de Laax giuaden. Per trutgs e sterpas contonscha el plaunsiu la cuort claustrala de Rumein en Lumnezia. Las novas, ch'ils Sursilvans segian batti dals Franzos a Rehanau, fan bandunar el puspei siu lagugn. El vegn a Trun. Sco ina lavina sederschan las reproschas sur el enagiu, ch'el seigi responsabels per la terrada a Rehanau. El anfla per bien de fugir, udend ch' il general austriac Hotze seigi comparius

---

cun ina armada sur il Luziensteig. Dis en e dis ora sefui el per uauls e pézzas sco in utschi spuentau. General Hotze pren possess de Mustér. Spescha vegn prius per in spiun dils franzos. Siu agen confrater P. Adelgott Waller de Zignau commetta ina malprudientscha enten tradir il liug de sia dimora zuppada. Denton ei igl arrest ad Innsbruck staus fetg migeivels e silsuenter bein era nizeivels e beinvegnius al passionau alpinist, mo tuttavia buca d'avantatg per il regular benedictin. Malgrad tut quei ei Spescha restaus sia entira veta ina natira religiosa, che ha teniu siu scapulier, igl habit dils benedictins, ual aschi ault en honor sco siu fest enferrau e sias carpiallas.

La *stad* el Tirol ei stada per igl alpinist in ver delecti. De visitar l'academia buca raschieni pli, plitost il revier niev dellas alps tirolesas. Cun zappun e valischa reiva el en in niev reginavel de pézza, viseta ils laboratoris de Schwaz e seruschna per las salinas de Hall entuorn. Ses amitgs specialissims denter ils cuolms tiroles fuvan il Geierspitz ed il Katzenkamm, igl Olperer, il Hochfeiler ed il Grond Löffler, quellas imposantas tschemas per part cuvretgas cun neiv perpetna della Val della Zill. Il fevrer 1801 astga el returnar a Mustér. Avat Luregn Cathomen era ual morts. Suenter ina difficultad obtegn P. Placi il benefeci de Rumein, mo stat leu sut survigilonza de siu confrar P. Sigisbert Frisch, che fuva buca memia honzelis cun el, schegie che P. Placi fuva 22 onns pli vegls. Ils dus vivevan aschia ella relaziun cuntraria de lur ss. Patruns.

Anno 1804 vegn P. Anselm Huonder elegius avat. Spescha vegn spindraus da Rumein. El pastorescha ils onns vegnents en quasi tuttas caplanias della Cadi e Lumnezia: Caplon a Sumvitg, caplon e scolast a Rabius. A Rabius duei el haver termess ils affons in mardis a casa, e detg: „Entochen mardis ei negina scola, l'aura seigi memia biala ed ils cuolms per el memia da maneivel“. In bi di vegn ina brev da Lumnezia, el (P. Placi) seigi ussa caplon a Val. Leu ha el pastorau 3 onns. Durent quei temps ha el ascendiu il Péz Terri, il Péz Valrein e vischins. Culla sperdita de 70 francs de siu salari-pervenda, ina pintga bravura della Pleiv de Val, va el caplon a Vella. Sin camond de siu avat daventa el per enzaconts meins caplon a Cavardiras. Il liug idillic sil crest havess plaschiu ad el buca mal sco post favoreivel per sias excursiuns ellas muntognas entuorn. Mo igl avat e quels e tschels paders vegnevan memia bia, per mirar tgei ch'el traffichi. Selva vegn ella rietscha de sias caplanias. La notg 1810 ha ina stermentusa lavina curclau il vitget. Spescha sez di, igl onn veder haigi stermenau el orda letg el niev — numnadamein da fenestra oragiu ella neiv, ed el haigi ditg studegiau, co el, in umun, seigi vegnius orda quei fenestretgel. Schegie ch'ei fuva buc iu cun tuts aschi bein sco cun el, per la veta ei tuttina vegniu negin. Il caplon bratta il fest de cuolm per la canna dil rugadur, il turist *descenda* ella bassa e vegn ensemen cun ina gronda summa daners per la reconstrucziun dil vitg basignus. Selva vegn bein buc ad haver emblidau siu benefactor!!

Denton haveva el urentau las fontaunas dil Rein, lur territori e quel dil Péz Tgietschen (Oberalpstock) 3330m. El vul ir caplon a Breil, mo igl avat vul buc ed ils de Selva san buca per tgei raschun. Siu quen fallescha, Spescha ha ded ir a Sedrun. Ils onns de Sedrun han occupau igl alpinist cun excursiuns meins saluteivlas che quellas ella pézza. Sias ideas sur il celibat ein in import franzos ed austriac. La conversaziun cun representants e purtaders ded ideas liberalas e cuntrarias alla doctrina della Baselia catolica havevan influenzau buca pauc il Pader grischun, ch'ei denton restaus sia veta per sesez in regular intact. Sias excursiuns ellas muntognas ha el descret e publicau, la brochura de Sedrun ha mai viu la titgira della stampa — per ventira.

1815 ha il bien P. Placi puspei anflau la via en claustra. El baghetg niev ha el era survegniu las stanzas adattadas per ses scazis rimnai e recaltgai ella pézza. Ils biars hosps che visitavan el da lunsch, fuvan adina era ils hosps della claustra. Igl urari dil convent e della claustra vegneva sturschius, nua ch'ei mo seschava, mo per buca schar parter puspei igl original pader. Mo l'evla montagnarda anflava negin ruaus egl uaul. Il project de P. Spescha, d'acquistar il bogn della val Tenigia e baghegiar ina pli gronda casa cun bogn sco quel de Faveras ed ina via lada da Surrein en Val, ha pervia dellas finanzas della claustra depauperisada buca saviu anflar suatientscha. Ina nova offensiun per igl alpicultur e beinmanegiont promotur dil beinstar financiar della claustra. Malidis serenda el a Trun. Schegie gia 63 onns ha el aunc svilupau leu ina activitad fetg energica.

Sias duas pli caras caussas sin tiara ein restadas entochen la mort ils *glatschers* ed igl *uaul*. Gia in vegliurd ascendeva el, cu la neiv nova fuva svanida dals pézs, las pli aultas tschemas. El sez dat tier, ch'el vegneva mintga ga a casa pli sauns e viscals che mai. Mo ina solia ga ha el giu catarrh en sia veta. Mo quel seigi staus aschi molestus, ch'el haigi refusau el inaga per adina. Cun 68 onns ha el aunc durmiu ina ga el territori della Greina sut tschiel aviert. Malsauns ei Spescha atgnamein mai staus. In vegliurd de 72 onns ha el aunc diregiu *l'expediziun pli emprema sil Tödi*, sepostond sigl ur della Porta Spescha, ni sco R. P. Carli Hager, siu valent e beinmeritau successur, manegia, denter il cuolm Tgietschen ed il Péz Catscharauls, exequida dals catschadurs Biscuolm e Curschellas.

La primavera 1833 ha P. Placi sentiü la stauncladad. El ha viu a vegnend la fin. El scriva aunc ina ga a tuts ses enconuschents e pren comiau. Fiasta de Nossadunna d'uost 1833 annunzia il zenn de s. Martin giud la tuor-baselia de Trun, ch'il pionier e patriarc digl alpinismus sursilvan seigi provedius cun il s. Viatic, semess sin viadi enviers il pli ault cuolm — enviers la perpetnadad:

In perpeten desideri tilla
Nos cors tiels cuolms ensi,
La tgeudad ei la canzun tranquilla:
Negliu eis ei pli bi.

2. P. Placi a Spescha, il viandont della pézza.

Dil pli interessant e dil pli viv che Spescha ha scret, ein nuotatgisa las descripziuns de ses turs ellas muntognas. Ord quellas legin nus la cuntentientscha digl alpinist, era sch'enqual de quels viadis para d'esser staus per el ina fuigia da mumeraziuns e disgusts e da carstgauns malvugli, ferton che nus vesein e sentin ad unflar sia aveina colerica, sch'el trai a strada regurdientschas historicas. Las ascensiuns de Spescha ein aunc oz la valetta de leger pervia della finezia ed exactadad de sias observaziuns. Ellas ein in catechismus dils turists.

Cheu citein nus mo enzaconts de ses curios accidents ed evenements de sias differentas aventuras ella pézza, che han denton mai lavagau siu bien humor. Spescha untgeva negin prighel. Ei tergeva el adina puspei els cuolms, era sche quels fuvan meinsvart zulai en tschaghera. Aschia ha el ascendiu il Scopi (3200m) da malaura. Descendend dall'imposanta, spitga piramida, che sefuritgava sublimamein ord la glatscha e la neblatscha, catta el ad agur in nurser bergamasc, che vesa a s'approximond el el sgolatschont caput ner, co el seruschna dal glatsch neuagiu ord la nebla. Il pastur seglia en peis, cloma tuts ils sogns e cuora en mesa disperaziun enviars la tegia. Il pader della capuza dat suenter, perquei ch'el haveva il basegns de dir agli, ch'el stoppi buca temer el. Mo pli dabot ch'el seglieva suenter, pli gronds sparuns che quel fageva, dend baul en brauncas e baul en venter, entochen ch'el ha pudiu mitschar en tegia. „Jeu hai giu pitgiras de satiuer el. Allora hai jeu dumandau el, pertgei el seigi currius aschi dabot ordavon a mi. Ed el ha rispundiu sinceramein: Jeu hai cartiu, che vus seigies il demuni ed hai vuliu caminar, per benedir las nuorsas, che nuot pegli naven. Pertgei jeu hai aunc mai viu a vegnend enzatgei spiritual giu dal Scopi e cunzun buc en quella brentina . . . “

La fiasta de Nossadunna d'uost vegnevan e vegnan aunc oz ils parochians de l'Uorscha en processiu a s. Maria sil Lucmagn. Spescha haveva survegniu il camond de serender a s. Maria e tener il survetsch divin. El ha priu in catschadur ed in fumegl cun el ed ei semess sin viadi suenter mesanotg, per vegnir sin ina via pli aparti el liug della destinaziun. S. Maria schai enasisum la Val Medel. El camina cun ses compogns de viadi, che scurlavan buca mal il tgau, da Tujetsch viaden, per reiver sur glatschers e garvers, per tgamins e per fuorclas senza trutg envi a S. Maria. Els ein vegni ella nebla dils aults, ch'ei fa tut stgir dalla spessaglia. Denteren entschaveva ei a plover e lu a draccar. Ils darguns carschevan da riet. Il catschadur ed il fumegl fagevan acziuns e secartevan per piars. Mo Spescha ha buca schau luc. El ha bein schelentau siu maun, ch'el ha pliras jamnas buca giu siu sentiment, mo ei tonaton aunc vegnius a dretgas uras a S. Maria.

Sil Lucmagn vuleva el baghegiar ina casa clubista per alpinists. El ei staus il pli emprem, che ha patertgau de quellas camonas ni refugis alpesters. „Tgei benefeci per quel dil marcau, d'esser allontanaus en in tal albiert dals

---

quitaus de casa e dallas fatschentas dil mund. Ina casa alpestra fuss la valetta dellas stentas de mintga ascensiun, *ella ei la libertad ed il ruaus della pézza, nua che negin sterpiader e cuglienader vegn suenter nus, nua che negin glisner e malvugliu carstgaun vilenta nus.*“ Deplorablamein haveva la claustra de Mustér de far auter suenter la spogliaziun e destrucziun, che d’ exequir semiglonts projects.

Spescha vesa 100 onns ordavon igl avantatg de nossas hodiernas camonas clubistas. La camona clubista de Cadlmo, de Lavaz, della Greina e de Punteglias stattan el liug, che gia Spescha ha anflau adattaus ed ha predestinau. Tedlei siu laud dellas camonas: „Ina camona sils aults, in hospezi alpin, tgei ein cheu encunter las ustrias, las baitas de giug, las salas de sault e de teater? Tgei s’ei leugiu auter che scuidonza, sfarlatem, eivrada, sesschignadas e sedadas, donnegius divertiments sensuals, offensiuns de Diu e dils carstgauns? Cheu silla tschema, cheu havessen quels dils marcaus l’innocenza della natira avon egl, els daventassen *frestgs de tgierp e fermes de spért.* Mintga ga che jeu pren comiau dals aults alpins, vegn ei a mi sco als giuvnals dil Segner, cura ch’ els han stuiu descender dal Tabor e la transfiguraziun ei stada stulida.“

In di arriva a Mustér P. Fintan Bürchler de Rheinau, in vegliurd, che fuva aunc mai staus els cuolms. El leva mirar las fontaunas dil Rein ed ei per quei intent seconfidaus alla ducziun de P. Placi. Enstagl de menar quel directamein a Tschamut, va el cun el sil Lucmagn e reiva cugl um vegl per tuttas pitgognas e runtgas de glatscha envi tier il Badus. Cura che Spescha arrivava en loghens exponi, ch’ il tgau mava bunamein entuorn, nua ch’ el stueva bunamein purtar vi siu confrar, raquintava igl original aunc, tgi che seigi gia ruclus cheu e co ei seigi iu tier e veva siu gaudi dil suadetsch d’anguoscha de siu camerat tementau. Finalmein ein els vegni egl encarden de Toma, igl idillic amureivel, el qual secatta la tgina verda dil Rein. Spescha meina aunc il pader sil fil e muossa la Val d’Ursera; el vul aunc menar el sil Badus, mo nus capin la risposta dil pader vegl: „Jeu sun cuntentaus. Dieus seigi ludaus.“

In’ altra ga ei nies P. Placi daus tgau-péz en in vadretg, descendend dal Badus. Mo el ha buca priu si grev quei accident. „Uss hai jeu giu caschun de ponderar la valetta dil senudar. Sche jeu havess buca enconuschiu quei art, fuss jeu morts. Aschia sun jeu compariu alla glisch cul dutg in toc plinengiu, nua ch’ el banduna sia casa da neiv. Jeu fuvel tut schmac, mo sundel gleiti staus um puspei. In pastur, ch’ ei buca staus pauc surstaus de veser il dutg a negond neuadord la casa de neiv in entir viv pader, ha gidau a trer ora mes calzers. En piéls sun jeu seruschnaus anavos sil vadretg, per contemplar las differentas cozzas de quel e mia fossa buc approbada.“ Quei ei propi il spitg dell’ indifferentadad, dil saung freid.

Cun caschun dell’ ascensiun digl Oberalpstock (3330 m), ch’ el numna „Péz Tgietschen“, ei ina lavina rutt’ ora ual sut ses peis. Mo entras

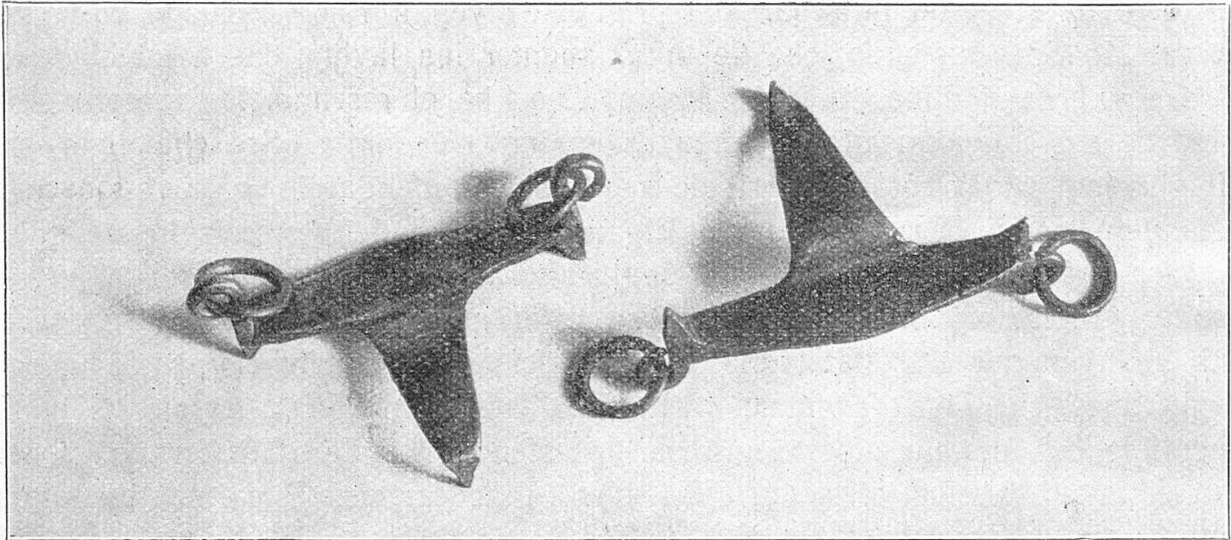
---

in segl ha el pudiu mitschar dal prighel de vegnir runaus giuado culla lavina. Mo Spescha anfla, che de mirar suenter ina lavina, che haigi envidau ins a val, seigi d'ina atgna attracziun. Cheu ha el raschun. De retourn ei il fest de siu compogn pli giuven daus en ina sfendaglia. Spescha ligia en il giuvenot e dat curascha agli de seglir sur la sfendaglia vi, per tonscher giuaden per siu fest, che fuva sefitgaus ella preit della sfendaglia de gliez maun. Il fumegl claustral tema il segl, invochescha pliras gadas cun fervur sontg Antoni, mo pren dall'anguscha il segl memia cuorts, ton che Spescha ha stuiu muntar ella sfendaglia per el. Daferton ha Spescha clamau al fumegl valtelines, che fuva daventaus pietus ella fatalitad: „Sontg Antoni ei buns per fetg bia, mo buca per seglir sur las sfendaglias de glatschers vi. Quei ha el buca exercitau a Padua. Quei stos ti practicar sez. Ei fa, sch' ils sogns miran giu da tschiel.“

Quellas ed aunc outras numerosas episodas ord la veta dil turist Spescha, dattan a nus perdetga, ch'el possedeva en abuldonza las qualitats dumanadas d'in alpinist de format. En ina lavur, che Spescha ha scret gia 1800 duront siu exil involuntari ad Innsbruck, revelescha el als alpinists digl avegnir las enconuschientschas, ch'el ha fatg personalmein sin sias excursiuns. Quella scartira ded aur senumna: „*Entruidament ariguârd excursiuns ella pézza.*“ En treis parts cun mintgamai plirs paragrafs muossa il versau alpinist a nus, co ins duei secuntener avon, duront e suenter in tur. Malgrad il grondius sviluppi della technica e dil spért alpinistic dapi lu, porscha quei tractat era oz aunc custeivlas directivas per ils amatur della pézza. Nus citein enzacontas dellas pli actualas el suandont capetel.

3. Buns cussegls che P. Placi dat als turists.

Sche ti vul ir cun avantatg ella pézza, s'exercitescha d'emprender d'enconuscher la natira, empren d'enconuscher ils animals, ils utschals, las plontas e caglias, las flurs e la crappa, la geografia della tiara, ella quala ils cuolms secattan, ils quals ti vul visitar. Va buc ell' alp sc'ina vacca, che ha daveras sia buna enconuschientscha dell'jarva, dil liug e della crappa de sal. S'exercitescha igl εμπrem de viandar ella val, epi els mises e lu ellas alps. Ascensiuns ein cunzun ina medischina, ina cura per malsauns dil lom. Tgi ch'ei suttaposts al snuezi ed al sunar ed ir entuorn il tgau, quel gigini. Il snuezi deriva dal posseder bia saung e dall'imaginaziun. El surventschi sesez. Quei ei ina buna scola per la disciplina propria. Ins ughegi duas e treis gadas zaconts pass el liug de snuezi. Tutenina ein ins dominè dil snuezi, el ei naven. S'endisa de mirar ella profunditad. Fetg comporteivlas ein liungas excursiuns per tals che piteschan disturbis dil magun e tuchegian vess las spisas. Semglientis disturbis derivan regularmein dalla munconza de moviment e dalla surcarga dil magun senza ils corrispundents sforzs e strapazs dil tgierp. Nundispensabels ein viadis els aults per carstgauns melancolics. Il saung grev vegn levs, per la ledadad ston ins ir els cuolms. Ella crescha mo leusi.

Las carpiallas de P. Placi a Spescha.

Il vestgiu dil turist duei esser levs. Con pli pauc ch' ins sto runar cun sesez seigi quei *sin* ins ni *vid* ins, ton pli delicius ed emperneivels daventa il tur. Denton prendien ins resti suten per sescumiar. L'arma d'ordonanza dil turist ei siu fest enferrau ni zappun. Il durmir ordaviert en il sac per quei intent ei tschien ga pli comporteivels e sauns che de seruschnar e mischunar el fein d'in ladretsch. Ins elegi loghens schetgs, protegi dall'aura, pli bugen sut in grep ni grugn en. Sch' ins ha de traversar glatschers, schurmegien ins ils egl. La vivonda duei buca calirar. Alcohol ella pézza ei nuot, sil pli ch' ins prenda, in bien vinars d'enseuna, mo negin auter vinars, ni da tscherieschas ni da zuescas, per mischedar enzaconts daguots de quel cull' aua freida ch' ins beiba, per ch' ella fetschi buca donn. Daveras combatta ton sco ti pos il sentiment de seit. Seigies cul beiber aua aschi tempronts e moderaus, sco sch' ella fuss alcohol. Il meglier per stizzentar la seit ei *lätg aisch* ni *scotga*.

Tgi che vul turitgar *ella* pezza ed *ánora* cun capientscha e plascher, sto haver *temps e peda*. El astga fixar ni termins ni destins e sto prender fetg, fetg cumadeivlamein la via sut ils peis. Allora vegn ins ell' altezia, ch' ins sa buca co e sa absolver ils pli gronds turs, senza vegnir staunchels. Il preschar els cuolms ha negin senn e donnegia la sanadad. Leutier vegn il tgierp buca adaptaus sufficientamein al svari dell' altezia e l' olma buc tier siu necessari ruaus cumadeivel. Cheutras va *la capo-valetta dil tur* a piarder. L' excursiun ha la finamira de gidar il tgierp alla compleina *circulaziun* dil saung ed all' *absorpziun* e secreziun de ses sucs lavagai. Il *davos* meina la mort ord il tgierp ed igl *emprem* regiuvinescha la veta enten el. Ins sto ascender plaunsiu e respirar e fladar adina compleinamein. Ins duei trer en l' aria alpina quasi cun engurdientscha. Cheutras vegn ei ad ins tut lev, ins senta la circulaziun ed undaziun dil saung en tuttas aveinas. Quei ei l' impurtonta renovaziun digl entir tgierp dil carstgaun.

Suenter in pli liung tur vegn ins savens surprius d'ina nunstizenteivla seit. P. Placi recamonda per meglier recept de dominar quella, de beiber latg bugliu temperau, ni aunc meglier *penn temperau*.

Questa davosa bubronda ha gia dustau dellas gadas la seit a nus. Nossa recumendaziun ha aunc adina anflau applaus. La fumeiglia de nossas alps mereta persuenter cun quella caschun nies sincer e fervent engraziament.— Spescha cussegia de rinforzar il magun cun paun segal ed ina buccada caschiel veder, per facilitar il retuorn a casa. „Sch'ils egls ni las vestas fuvan inflammadas, mischedavel jeu alaun alv pulverisau cun igl *alv d'in iev* ed unschevel en e duvravel ils egls mo quei che fageva basegns, entochen che els fuvan fortificai avunda. Il meglier recept per calmar il barschament della pial ei schunscha culada.“

Al viandont della pézza, als catschadurs ed als pasturs recumondein nus de leger e ponderar bein savens quests buns cussegls per il beinstar dil tgierp e dell'olma.

4. Compendi dellas principalas ascensiuns ed excursiuns de P. Placi a Spescha.

De presentar in detagliau compendi dils turs de P. Placi a Spescha ei quasi caussa nunpusseivla. Da P. Spescha sez possedein nus buc in tal. Suenter l'invista exacta de tuts manuscrets arriva igl erudit historiograf digl original alpinist de Muster, Dr. P. Carli Hager, da sias uras ina dellas renumadas autoritads svizzeras en fatgs della scienza naturala e prominent successur dil geograf, mineralog e turist claustral d'avon 100 onns, tier la perschasiun, che P. Spescha ha luvrau extraordinari intensivamein duront ses 42 onns de veta turista. La tschema de sia activitad alpinistica el senn d'ascensiuns croda denter ils onns 1782 entochen 1800. La suandonta gliesta de ses turs, ils quals ein per ina gronda part *l'emprema viseta*, che lezs gigants han survegniu da carstgauns ei per tuts montagnards interessanta ed animonta:

Anno 1782: Péz Cristallina (3129 m) ella Val de Medel; *Scopi* (3200 m) sil Lucmagn e *Stocgron* (3418 m) el massiv dil Tödi. P. Spescha ei igl emprem carstgaun che ei vegnius sin quels treis cuolms; aunc biars auters gaudan il renum de sia viseta, *l'emprema* de carstgauns. Sut emprema ascensiun manegein nus buca l'emprema viseta, l'emprema ga che P. Placi ei staus sin quei cuolm, anzi nus manegein cheutras *insumma l'emprema ascensiun de carstgauns sco tala*. Denter *l'emprema ascensiun e sia emprema ascensiun* s'ei ina gronda lètga. Il lectur vegli datgar quella notizia per questa registraziun tenor temps.

Anno 1782: Péz Ufiern (3017 m), seniester entadem la Val Nalps, pia denter Val Nalps e Val Curnera ed il *Badus* (2931 m) il meins d'uost.

Anno 1782 (?): Tramunta della Porta-Gliems (3330 m), dil Glatsher de Punteglias (2640), della Furcla de Frisal (2810 m) ed ascensiun dil Munt de Rubi (2748 m); ed ha persolviu tut quei tur enteifer dus dis, ina famosa prestaziun el revier dil Tödi.

Anno 1788: Stocgron (3418 m) el massiv dil Tödi, la maiestusa cuppa nera suten ed alva suren, che sestenda dalla Porta-Gliems enviers la famosa Porta-Spescha, dend a quella igl imposant maletg de pitorescadad. *Emprema ascensiun*.

- Anno 1798: Péz Valrhein (2260 m); emprema ascensiu.*
- Anno 1791: Tur sil Glatsher dil Valrhein per far l' explotaziun d' ina scoperta de turmalin, in mineral fetg custeivel.*
- Anno 1792: Péz Ault (3033 m) ella Val Tujetsch; emprema ascensiu.*
- Anno 1793: Emprema ascensiu dil Péz Tgietschen (Oberalpstock 3330 m) cun Sgr. Witte della Saxonia ed ascensiu dil Péz Urlaun, mo buca contonschiu la tschema dil tut.*
- Anno 1799: Puspei Péz Urlaun (3371 m) el massiv dil Tödi; emprema ascensiu. Ed aunc il Péz Cavel (2944 m). Questa ascensiu concluda Spescha cun ils plaid: „Mes lecturs, quei ei stau il davos tur ella Ligia veglia.“ El manegia la Ligia grischa. Treis dis suenter ei P. Placi a Spescha vegnius depurtaus dall' armada austriaca sco prischunier ad Innsbruck.*
- Haveis buca fatg stem della gronda largia denter 1793 e 1799? P. Placi fuvà allora tuttina els megliers onns de sia veta. Ha forse igl uffeci de bibliotecari ed econom retenu el a casa? Ual strusch dil tut. Quels onns ha il turist designau bia cartas ed aviert sia magnifica, custeivla collecziun de mineralias; semeglientas lavurs supponan denton senz' auter numerusas excursiuns per vals e pézzas. Anno 1814 scriva Spescha: „Dapi varga 30 onns mondèl jeu pils cuolms e denter tuts quels sedat ei strusch in che jeu fuss staus lischents.“
- La megliera risposta alla damonda sisura dat P. Spescha sez els suandonts plaid: „Jeu hai purtau tuts mes turs avon 1800 en in register. Mo l' uiera dils onns 1798 e 1799 ha raffau a mi tuts ils scazis de quella specia. Mo de tuts ils biars turs che jeu hai descret liung e lad deploreschel jeu il pli fetg lezza ascensiu dil Péz Tgietschen . . . , la quala il capitani austriac Schöllheim ha raffau da mei. Ins sto pia perdunar a mi, sche jeu sai buca dar en di ed onn de tuts mes turs . . . “
- Anno 1800: Excursiu dad Innsbruck sur Hall tochen a Schwaz el Tirol.*
- Viadi sil Patscherkofel, ils 11 d' uost, 1800.
- Viadi sil Roskopf, ils 17 e 18 d' uost,
- Viadi dad Innsbruck silla Waldrast, ils 23 de sett. 1800.
- Quels viadis ha P. Placi exequiu duront sia migeivla arrestaziun ad Innsbruck. Suentèr siu retuorn dagl exil suondan:
- Anno 1801: Ascensiu dil Péz Ault e dil Péz Dertun (Péz Scharboden) 3129 m, quest davos per l'emprma gada; omisduas en Lumnezia.*
- Anno 1802: Emprema ascensiu dil Péz Terri (3151 m) en Lumnezia, revend sur la schi numnada spuretga „Siala Spescha.“*
- Anno 1803: Péz Avat (Péz Gliems) 2913 m el massiv dil Tödi; emprema ascensiu.*
- Anno 1804: Péz Giuf (3098 m) ella Val Tujetsch; emprema ascensiu.*
- Anno 1806: Péz Surcombras (Péz Tomül, era Weissensteinhorn) 2951 m. Emprema ascensiu. Questa piràmida platta sin ina extendida basis ei il punct de culminaziun della liunga cadeina (30 km) denter la Stussavia e la Val Lumnezia. L' ascensiu ei leva, mo la tschema porscha in pompus aspect.*
- Anno 1808: Péz Scharboden (3129 m) en Lumnezia, per la secunda gada.*
- Anno 1810: Excursiu montana atras la Val Maighels e la Val Canaria — Iriel ed anavos sur il Pass Sèlla; dus dis pli tard puspei sil Badus.*
- Anno 1811: Viadi de plirs dis sur l'Alpsu — Hospental — sil Mutthorn — Furka — Grimsel — viseta al Glatsher dell'Aara — Val digl Hasli — Gadmen — Susten Meyental — Göschneralp.*
- Anno 1812: Badus, allora duas ascensiuns dil Péz Tgietschen, l'ina ils 11 d' uost e l' altra ils 14 d' uost; puspei Péz Giuf ed ina excursiu sur il Pass della Crusch vi en Uri, a Schwyz ed a Nossadunnaun.*
- Anno 1814: Scopì sil Lucmagn, ils 30 d' uost. P. Placi fa la remarca: „Jeu mondèl surora cheu plirs turs, che jeu hai interpriu da 1812 entochen 1819. „El remarca era:*

Foto da Dr. P. K. Hager.

Il lag de Toma. La tgina dil Rein. 2344 m. s. m.

P. Pl. a Spescha ei stau igl εμπrem, che ha declarau il lag de Toma sco tgina dil Rein.

„Cun grond plascher ascendan ins il Muraun ella Val de Plattas (Medel).“ Plinavon „*Il Scopi fai jeu ascendiu numerusas gadas*“.

Anno 1820: Excursiun de plirs dis sur la Greina a Campo Giraun ed anavos.

Anno 1822: Tur sil Péz Urlaun el massiv dil Tödi.

Anno 1823: Emprova d'ascender il Péz Russein (3623m) ed enzaconts dis pli tard ina secunda excursiun ella Val Russein cul pictur Isenring.

Anno 1824: Calonda settembra 1824. Davosa emprova de contonscher il Tödi. Sut controlla e cun entruidament de P. Placi a Spescha reussescha l'ascensiun als dus catschadurs *Placi Curschellas* de Trun ed *Augustin Biscuolm de Mustér*.

5. Treis monuments alpins en perpètna regurdientscha dil grond alpinist P. Placi a Spescha.

Igl onn vargau han ils cantuns montagnards eregiu in monument de cuntegn ed impressiun al nunstunclenteivel fautur de lur beinstar; l'imposanta Crusch sil Calmut. Propi in monument d'engrazieivladad. „Magna voluisse sat est,“ di il poet roman. Schiglioc ei la malengrazieivladad la pagaglia de quest mund. Quella ga cumpatg buc. Ton pli gronds il plascher. Sche mo l'idea de quel sepropaga, ch'ei denton aschi rara.

Il di della dedicaziun de quell'ovra monumentalala — donn ch'ei fuva schliata aura — havein nus giu in resentment, mo *in mo in de dolor*. Tschien onns ein spirai dapi la mort d'in grond Sursilvan, al qual siu pievel ha emblidau de dir „Dieus paghi“ per sia immensa lavur: la scrutaziun geografica e mineralogica de nossas muntognas, de nossas valladas alpinas. La tabla commemorativa seniester el grep sper la pun Russein ei de derivonza *tudestga*, la tabla de honor el curtgin de s. Onna a Trun ei dedicata *dalla claustra*. Ils treis monuments alpins ein enzennas *della pietad dils alpinists* a lur precursur els cuolms e *dils cava-cristallas* a lur emprem magister. A quels treis monuments dedichein nus las davosas lingias de nossa lavur. Mo nua resta il pievel della Cadi e della Lumnezia cun lur indecis d'engrazieivladad? Nus fagein ina proposta e recumandein ella allas suprastonzas dellas duas valladas numnadas e per publica discussiun.

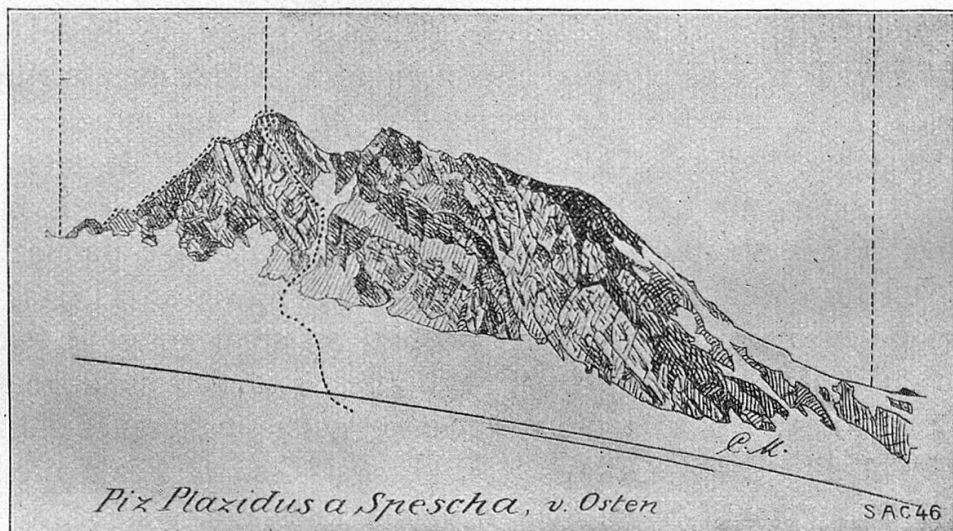
Dallas *empremas ascensiuns* citadas pertuccan zacontas il majestus Tödi e siu revier, differentas la massiva pézza de glatsch e granit de Medel ed autras igl elegant Péz Terri e sia loscha suite d'entuorn. Amiez quei territori de muntognas sesaulza sco crusch amiez la cruna *il Scopi*. Siu num indichescha già sia bellezza situaziun, il num „Tschupi“. Pilver, el ei il péz de tuts ils pézs, il tschupi. Ils auters ein las flurs d'entuorn. Nus sbaglien franc buc d'affirmar, che buc in péz sursilvan vegn ascendius dals jasters e dumiasstis ton sco ual il Scopi sur il vegl e venerabel hospezi de s. Maria sil Lucmagn. En 4—5 uras fas ti levamein il viadi dagl hospezi sisum il spitg. P. Placi a Spescha dat a siu aspect ina „*emprema*“ egl attestat dellas muntognas: „Sche zatgi vul contemplar enina la cruna dellas pli aultas muntognas dellas alps, q. e. dal Mont Blanc agl Ortler el Tirol, dal Tödi al Péz Valrein, cussegliel jeu agli de muntar il Scopi sper il cuolm Lucmagn.“

Ferton che tuts cuolms d'entuorn ein coloss de granit, ei quel cuvretgs da sum tocca giu las puozzas e plauncas cun plattas blauas punctadas. Mo leu pos ti catar la spusa dellas muntognas, la regina dellas flurs alpinas: la *Steila alva*. Igl um-crap sisum la muota duess pigl anniversari centenar digl εμπrem visitant de quella far plaz ad ina miraglia quadrata, ad ina meisa circa 2 m liunga, 1 m lada ed 1 m aulta, alla fuorma della meisa d'in altar. Ina cumadeivla distanza dals cantuns della meisa sesalzassen 4 petgas naturalas, che purtassen ina gronda platta cun inscripziun de datum e dedicaziun, che protegess igl altar. Amiez quella platta sesaulzi ina massiva, gronda crusch-fier e d'entuorn tschespet cullas flurs dil Scopi. Il di della dedicaziun de quei monument proponiu dil qual nus vegnin cul temps aunc a dar sclariment pli exact, vegness ina s. Messa celebrada sin quel, per il P. Placi a Spescha de pietusa ed engrazievla regurdientscha, ch'ei staus igl εμπrem visitant e scrutatur dils biars de nos cuolms. Nus spetgein cun legherment che nosa proposta anfli vicendeivla e pronta suatientscha. Ina tabla commemorativa sa buc esser sufficienta; de quellas survegn gleiti mintga paterlun.

Dils treis monuments alpins secatta l'in el revier dil Tödi, l'auter ella guardia montagnarda dil Péz Medel ed il tierz denter las tschemas dil Terri sin territori lumnezian.

Il Péz Placi a Spescha 3080 m. s. m.

Il Péz Spescha ei il pli giuven dils treis monuments alpins. El secatta ella cruna dil massiv de Medel. Il vastus, grondius Gletscher de Medel ei numnadamein circumdaus dalla vard della damaun, de miezdi e della sera dad ina entira cadeina de pézzas in pli bi e pli marcant che l'auter. Las duas piramidas encunter sera senunnan Péz la Siala e Péz Spescha. Quest davos sesaulza directamein sur il Gletscher dellas Crunas formond duas piramidas per sesez. Dalla vard de Medel ei quei péz fetg characteristics pervia de sias colossalas, teissas preits-grep de granit, che van pèr a pèr enviers il fil. Da lunsch survegn ins il maletg d'ina pluna d'immensas aissas, ch'ils scrinaris celestials han mess emparun, per ch'ellas secchien.

Mo da co ha quella preit pitoresca survegniu il bi num Péz Placi a Spescha? Muntond P. Placi aunc 1782 il il Péz Cristalina per l'emprema ga, ha el giu avon

egl la loscha temeraria piramida de quei péz, che porta ussa dapi 20 onns siu num. — Ei fuva s. Placi pign, pia ils 12 de fenadur 1910, che ingenier Wolfram Derichsweiler de Turitg, il meriteivel describent dellas muntognas de Medel ed autur digl excellent cudesch „Führer durch das Medelser - Gebirge“, ei reivs cun il versau guid Antoni Maissen de Trun dalla Fuorcla Pozata, pia

Tegia sura dell' alp Puzzetta al pei dil Péz Spescha

dalla vard meridionala, dalla carpusa, prigulusa costa siaden, tramuntond la maluadada siala ual sut il péz e seruschnond dal davos tgamin siaden silla piramida gronda della numnada muntogna. Derischsweiler battegia il péz culs suandonts plaids: „Per il cuolm che nus havein ascendiu, proponel jeu per regurdientscha ed en honor digl εμπrem visitant de quei territori, l'egliada dil qual ei ruassada sin quei péz tier sia emprema ascensiu, il num *Péz Placi a Spescha*. Jeu creiel, che quellas notaziuns, nums romontschs, corrispundents alla historia ed alla structura, ein pli acceptabels che talas, nua che la buorsa ha dau la norma“. Tier in referat cun maletgs de projecziun, che Derichsweiler ha teniu zaconts onns pli tard sur dellas muntognas de Medel ella Secziun Uto dil Club alpin svizzer a Turitg, ha prof. Dr. Heim, l'enconuschenta autoritad geologica della Svizzerza anflau il num stagn liungs ed ins ei secunvegnius de numnar quei péz cuort e bien *Péz Spescha*. Il num ei sevivius en, el ei gartiaus. Il péz sez ei en sia structura expressionistica il fatg portret alpin dil furibund alpinist P. Placi a Spescha. Sche mo nos scolasts mussassen empau de pli a nos scolars la carta dil Scaffider, ch'ei ina carta viva, che fa impressiun, e buca mo la carta morta sil pupi cantonal. Cheutras separentassan il nizzeivel ed il plascheivel, e l'olma vegniess era tier sia megliera part. Bials dis d'atun, cu la scola ei aviarta, ein promenadas egl ault in ver benefeci per nos affons e la scola mo gudogna. Il plascher dils affons leventass tschaffen ed interess per la biala natira, ella quala Dieus ha tschentau nus, mo era tschaffen e premura ded imprendder.

La siala Spescha.

Era sin tiara alpina lumneziana secatta in tgeu, interessant encarden che mantegn per adina la memoria digl alpinist P. Placi a Spescha: la schinumnada „*Siala Spescha*“. Sut quei num capin nus la marcanta crena ella tschema aulta

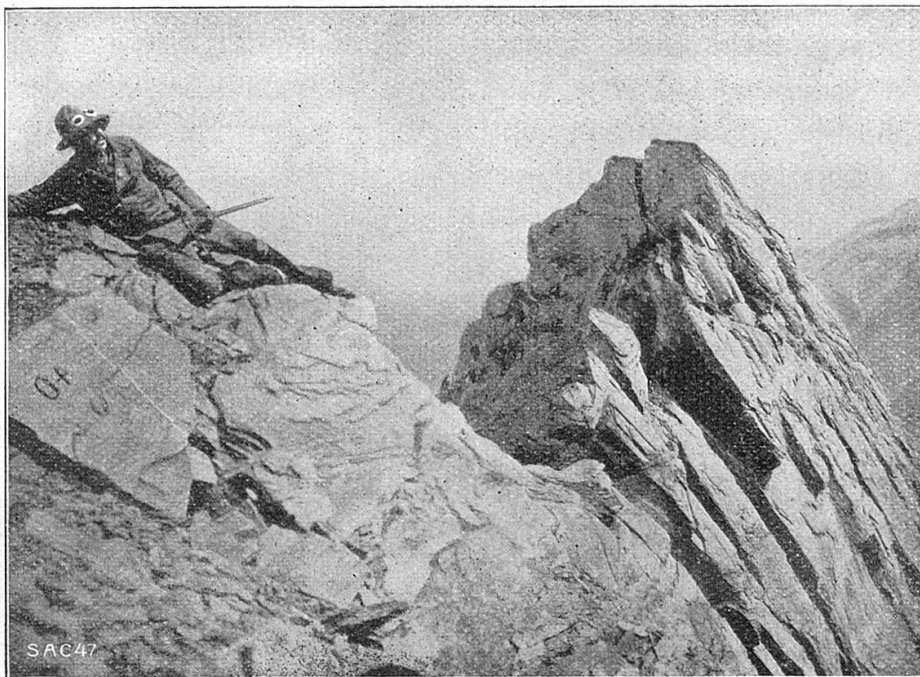
dil Pèz Terri (3151 m). Contemplond sia tschema dalla Val Greina ano, q. e. Nord-West, per quala costa si el po vegnir ascendius il meglier en ca. 3 uras, havein nus da maun dretg il *péz trigonometric*, e da maun seniester igl aschi-numnau „*Tgau ner*“ e denteren la spuretga, fetg exponida Siala Spescha. Sil péz trigonometric, che vegn prius per la capo-tschemma dil Pèz Terri (3151 m), steva pli baul in um crap, oz mo ina muschna pli. Insumma savessan ils pasturs ellas alps purtar il quitau per il manteniment de quellas tuors sils aults ni silmeins buca disfar talas barbaricamein. Quels „umens“ fan tuttina dil mal a negin. — En-

Péz trigonometric 3151 dil Pèz Terri cullas restonzas digl um crap.

cunter damaun sesaulza la tessaglia piramida dil „*Tgau ner*“ ni plitost ina tuor. Facticamein ei quella *il punct de culminaziun dil Pèz Terri* ed appartegn sco tala aunc al fil occidental; ella ha ina fessa verticala ed adaquella duas tschemas cun mintgamai ina surfatscha ded $1/2$ m. quadrat. Omisduas surfatschas ein cuvretgas d'ina satella cozza nera de chlorit ni amfibolit. La tuoretta ei ca. 3 m. pli aulta ch' il terren stabel dil péz trigonometric, sil qual las ruinas digl um crap sesanflan al punct 3151. Dalla suandonta descripziun de P. Placi a Spescha obtenin nus la motivaziun dil num „Siala Spescha“. „Accompignaus d'in giuven sun jeu semess sin via da Vrin entuorn las sis ed entuorn las 10 ei il cuolm vegnius ascendius. (P. Placi ei ascendius dall' alp Blengias ano atras la fuorcla 2751 vi sil glatscher de Gūda.) Ual davos il liug sesarva la val laterala de Canal. Alla fin de quella schai il glatscher de medem num, che sestenda dal Terri neuagiu. Havend contonschiu lezza planira sumada, sepresenta nunsmiadamein a mia egliada ina testa de grep resch néra, che ha tementau mei. Jeu hai stuiu traversar il glatscher ed eleger la vard occidentala dil cuolm. Jeu sun turnaus enviars damaun per ascender el, essend la sumada enviars mesanotg memia stagna e teissa per l'ascensiu. Melanconics, mo senza fétgas,

sun jeu arrivaus sin in spitg davontier, ch'ei ca. 20 peis (q. e. 6 m.) pli bass ch'il cont principal. Jeu sun staus tut surstaus. Pertgei denter quei spitg ed il cont principal schischeva ina *siala*, che fuva buca maneivla de transscender. Senza haver ascendiu quel (numnadamein il Tgau ner), fuss la mesadad digl aspect vegnius scursanius. La distanza dil *spitg davon* (la tschema trigonometrica) dal *pli ault punct dil péz* (il Tgau ner) fuva buca pli liunga che 20 tochen 30 pass.

Tschema dil Péz Terri, vard meridionala.

Mo cheu denteren schischeva ina fuorclatscha, che fageva sgarschur e sguzia e pareva nunsurmontabla a mi. Per quei hai jeu deponiu miu fest, sun descendius ella cavorgia, hiel passau sigl ur graischel dil glatsch e sundel setenius cun omisdus mauns vid il fil della muntogna, che fuva lads strusch per ina braunca. Daferton miravel jeu anavos sin miu giuven, il qual haveva viult sia fatscha encunter sera, per ch'el stuessi buca veser, co jeu mavel vinavon. Jeu sun vegnius atras ventireivlamein, sun reivs sil punct desiderau, ed igl aspect ei staus perfetgs.“

Sin incarica de nies stimau e carezau Sur prof. Dr. P. Carli Hager de nunemblideivla ed engrazieivla memoria, ha nies survetscheivel, meriteivel amitg e concommember della Secziun Péz Terri dil Club alpin Svizzer e della Secziun Uto de Turitg, sgr. ing. W. Derichsweiler de Turitg ventilau oreifer la damonda, schebein P. Placi ha ascendiu il Péz Terri ni mo il Péz Gūda. Sgr. Derichsweiler vegn tier il resultat: „Sunter mia idea ein ils indecis e mussaments dellas inquisiziuns topograficas, fatgas el liug dell'ascensiun sut risguard dils texts originals, nundisputabels e senza dubi, che P. Placi ha ascendiu il cuolm, ch'ei segnaus egl atlas tipografic sco Péz Terri, tochen sia pli aulta tschema... el ha persequitau la costa occidentala entochen sil

---

péz trigonometric ded ussa, ei descendius ella siala ed ei reivs sil pli ault punct dil Péz Terri, silla tuor fetg exponida, il schinumnu „Tgau ner“. *Quei ei per in turist persul*, senza igl agid della suga, leutier aunc senza se-schar influenzer dalla tema dil compogn restaus anavos e dad in temps, ch'il reiver per la pézza fuva aunc quasi dil tuttafatg nunenconuschent, *ina prestaziun della pli emprema classa*. Muossan ils auters turs il Pader sco gagliard viandont dils glatschers, quei tur muossa el sco temerari reivider della pézza.“

Cun tutta raschun mereta perquei la Siala dil Terri siu num. Veramein in classic monumet dil turist benedictin ellas muntognas lumnezianas. Tgi de nos turists muntognards che sa e po, duei buca tralaschar de far ina viseta alla Siala-Spescha igl onn giubilar de siu εμπrem surventschider. Mo adatg, ch'il tgau mondi buc entuorn!

La Porta-Spescha 3350 m. s. m.

Era quei monument ei in characteristic portret e monument dil venerabel Pader turist de Mustér. Porta-Spescha numnein nus la stretga val che schai silla *spunda greppusa occidentala dil Tödi denter il Stocgron 3418 m ed il Péz Mellen 3379 m*. Decennis ora plaidan ins mo cun snavur e snuezi da quei zuppau encarden alpin el massiv dil Tödi. Dapi onns ha negin ughiau pli ina ascensiun ni munta atras la Porta-Spescha e da leu ano sil gigant Tödi. In capavel alpinist ha detg a nus buca ton da ditg, ch'ina emprova de vegnir da quella siaden seigi absolutamein senza success. Nus lein lu mirar.

Avon che descriver la Porta vulein nus saver, pertgei quella fatala furcla senumna aschia. Ella ei numnada aschia già sill'emprema carta d'excursiun dil Club alpin svizzer per igl onn 1863. Dr. Th. Simmler, igl εμπrem president central dil C. A. S., ha fatg ils 11 d'uost 1863 cun 9 umens in tur de Secziun dil C. A. S. tras quella stretga ed ha era già numnau ella aschia, tenor indeci, perquei che P. Placi a Spescha duei haver observau 1824 da questa siala *l'emprema ascensiun*, dil Tödi entras ils catschadurs Augustin Biscuolm de Mustér e Placi Curschellas de Trun. Denton resulta quei buca cun segirezia ord las scartiras originalas de P. Spescha, e Dr. P. Carli Hager ei p. ex. en sia ovra monumentalata sur de P. Placi a Spescha d'in auter meini; el crei, che Spescha seigi ascendius ella siala denter il Cuolm Tgie-tschen ed il Péz Caschareuls, in post de fastisar bein maneivel ils pass dils dus catschadurs descendents dal Tödi. Il meini de P. Carli Hager po star ual aschi tgunsch sco quel de Dr. Simmler. Il scribent ha sez visitau la stad vargada, omis dus posts d'observaziun ed ei vegnius tier il resultat, ch'ina ascensiun dil Tödi da vard orientala po vegnir controllada stupent dalla Porta Spescha ano, mo ina tala da vard occidentala neuasi struschamein. Daveras pudeva il Tödi dal temps de Spescha vegnir ascendius dalla vard encounter Russein fetg probablamein mo atras la Porta-Spescha, mo struschamein aunc per la ruta occidentala dalla nova camona de Planura. Iis glatschers sestendevan da gliez temps tenor las cartas topograficas veglias snueivel lunsch dals

---

cuolms giuado. Sche P. Spescha accentuass buca sez expressivamein, ch'el seigi „ascendius ina considerabla altezia da vard dretga della val Russein, per controllar ils dus catschadurs all'ascensiun“, pudessan nus mana simpatisar per l'idea de Dr. P. Carli Hager. Spescha ei turitgaus aschi ault, ch'el hagi „*giu plirs glatschers sut ses peis*“, q. v. d. sut el giu. Sche Spescha ei pia ascendius dalla vard dretga de Russein, sa siu post de controlla esser staus mo silla siala denter Cuolm Tgietschen e Caschareuls. In semigliont aspect havess el bein era giu, sche buc aunc in bia pli bi, sil grep pompus denter il Stocgron ed il Péz Mellen, pil qual nus havein proponiu avon in onn e proponin puspei als guides e turists il num „*Scantschala Spescha*“. Il coloss en grondezia d'ina caplutta pulit aulta ei geologicamein della medema composiziun dil Péz Mellen dasperas; omisdus han la color mellna della ruina, che deriva bein dalla crustaziun dils verrucans cotschens e verds promovida dall'aura. Permiez igl immens quader mellen della Scantschalla observan ins ina sfendaglia verticala, in tgamin, matei la scala d'ir sin scantschalla. Atras quel vegn ins sil plateau della scantschalla, che porscha plaz per circa 10 umens ed in aspect de legria.

Aveinas della medema formaziun dil Péz Mellen setillan atras igl entir massiv dil Tödi, dal Crap-Glaruna atras las preits dellas Bleisas Verdas, dil Péz Mellen, della Porta Spescha, Stocgron, dil Stocpintga, gie atras l'entira Stgeina dil Stocgron entochen al Péz Avat. Era dalla vard glarunesa oragiu ha quella formaziun cristallina siu representant ella Preit Mellna. Per reiver ei quei crap fetg maladattaus, el porscha dubius sustegn a peis e mauns, formond el plattas e quadrels, che seslucan fetg tgunsch. Il visitant de quei territori possedi oravon empau exercezi en eleganza e ballanza dil moviment.

La Porta-Spescha senza consista in toc giu ord crap grisch de caltschigna, spirontamein fessas da tuttas vards. Mira nua che ti passas e sepeglias!

Encuntercomi se presenta il Stocgron sco grugnusa cavazza nera, che sestenda en cadeina romantica engiu tochen tiel Péz Avat ed in bien ton sur la Porta-Spescha ora, aschia che nus capin fetg bein la notizia de Dr. Simmler, che sia colonna, vegnida ella malaura hagi per in'uriala anflau refugi e protetg al pei greppus dil Stocgron sut ina corna de quel. Il Péz Stocpintga enamiez quella Stgeina ei pli remarcabels entras sia structura geologica. Era las preits dil Péz Bleisas Verdas ni Péz ded Or han la color resch nera sco il Stocgron.

Aunc enzaconts paucs plaids dal far diever della Porta-Spescha per la ascensiun dil Tödi. Ils plirs che tschontschan dalla Porta, san sez buc nua ella ei. Secapescha ch'igl ei riscus per guides de survir lur clientella cun immaginaziuns ed invenziuns, che han il fried dil schierl dil hermè talian enstagl l'odur della savida alpinistica. Ils cavrers ein biaras ga buc ils menders guides, els ein per ordinari orientai de lur revier entras la *practica* quotidiana e possedan la capo-vertid d'in guid: la sincera *verdad*. Insumma ein nos cavrers ils megliers carstgauns che nus havein entupau ella pézza, nus stimein

---

e carezein els e recumandein els alla favur dils pasturs dellas alps ed alla beinvulientscha dils viandonts della pézza, mo surtut alla protecziun de Diu e lur patrun sogn Bernhard (20 d'uoost).

Dapi 1863 ei la Porta-Spescha buca vegnida descretta pli e mintga cass vegnida traversada mo fetg da rar. Culla bucca vegn ella traversada mintga di. Mo buca crer tut, cunzun buca la praula, che la Porta schagi denter il Péz Mellen ed il Péz ded Or, — ella schai denter il Stocgron ed il Péz Mellen. Suentar madira sorientaziun ed exact studi dil massiv dil Tödi ha il suttascrèt fatg igl uost vargau duas excursiuns cun zappun e camera, per preparar il passagi tras la Porta. *L'ascensiun nocturna dil Tödi dils 18 sils 19 d'uoost* cun nies amitg, igl erudit scrutatur e perdert della historia naturala Dr. Gion Batt. Berther de Disla, professor al Technicum de Friburg, e siu frar Curdin ed ils giuvens Antoni Lutz e Bernhard Biscuolm, 3 turists de vaglia e cun interess per las bellezias alpinas ei gartiada en tuts graus aschi oreifer, ch'il plan ded onns ha saviu vegnir realisaus. All'ascensiun fuva la neiv perpetna aschi favoreivla, che la suga ei buca vegnida en damonda. La glina betteva aunc siu clar de spérts sur la nevada e pezzaglia — in aspect de buca descriver. Il sulegl leva majestus, sco aunc mai viu, e salida cun buontad surrienta ils 15 turists amiez il Glatsher dil Biferten; nov vegnan, diregi e protegi d'in capavel giud, sco nus havein saviu seperschuauder sil Tödi, neuadenasi dalla camona de Grünhorn. Paginas dess ei, sche nus lessen descriver il delecì e benefeci de quei tur. Entuorn las 9 traversen nus en corda mo buca en suga, la tessaglia spunda de neiv e sfendaglias sut il Péz ded Or.

Enzaconts grius che las vals e fogas tut rabattan ed ils 4 compogns semettan a scher sillas plattas blauas che cuvieran il Péz Mellen. Oculi eorum erant gravati. Il mument ei adattaus, per eruir e controllar la „terribla Porta“. Vids de buordi, il zappun enta maun, sestruclein nus dretg sper la Scantschala vi. Scochemai sesarva encunter sera ina smisereivla val, mo aschi stretga, ch'ins havess tonschiu culla bartscha d'ina vard all'otra. Il glatscheret intensiv blau dat la semeglia d'in lag che penda. Dr. Simmler numna quei glatscheret il *Glatsheret dil Biscuolm*.

Denton ein quels della sien era a strada. Nies legreivel avis si della Porta dat comba. Suentar onns bein in dils emprems turists, che reiva dalla Porta-Spescha giu. Quella fa endament sisum dil tut ina canal, che pren per 30-50 meters la direcziun enviers sera e miezdi e seslargia semenond encunter sera e mesanotg en ina greppusa val e fuorma giudem ina immensa pala surtratga cun garvera ni neiv. Il glatscher, che setilla dadem tochen il pli sisum la canal della Porta, senumna avon che seunir cul glatscheret Biscuolm, il *Glatsheret Curschellas*. Denter ils dus glatscherets sestenda ina cadeina de greppa, la malstablidad della quala nus havein citau per igl avantatg dils viandonts della Porta. Collega de muntogna Biscuolm mira cun legherment giuadella streglia cul Glatsheret, che porta il num de siu antenat;

---

mintga cass igl empren Biscuolm sigl ur de quei glatscher dapi 1824, nuà che Biscuolm e Curschellas han vegnend cheu atras exequiu l'emprema ascensium dil Tödi. Nus capin e sentin sezzi il leghermeut dil niev turist B. Biscuolm ha. Nossa gratulaziun daventa spontanamein.

La storscha della Porta ei in pass nausch. Senza zappun fuss nossa interpresa dada ell'aua. Mo qual turist ni guid turitgescha els cuolms senza quell'arma. Quei che la buis ei per il catschadur, ei il zappun per il turist. En in gienà havein nus ina famosa scala de glatsch. Empau per scala, empau atras tgamins, empau per grugns ed empau a seruschnond culla crappa dil garver vegnin nus ch'ins sa buca co giument las pallas della Porta e dil Péz Mellen. In segl sil glatscher ed en pallas, „O co quei va giu els plauns!“ Dil pli maluadun ch'ei dat ella pézza, ei il rumper ora crappa. Quei daventa denter sgargliar. Las pli biaras disgrazias els cuolms vegnan caschunadas da crappa, che seslucca della greppa da suleagl cauld ni da marschauna, in tal accident havess gleiti sminuiu nies club. Nus essan stai seconfidai a biala entschatta agl Aunghel pertgirader. Quei sa mintga alpinist, gie mintga jester della pézza, ch'igl ascender ei miez pli lev ch' il descender.

Concludend cusseglein nus l'ascensium dil Tödi tras la Porta-Spescha enstagl atras la Porta-Gliems, cunzun a tuts quels dils nos, che vegnan igl onn giubilar de Pader Placi a Spescha de far lur viseta al Tödi. Cheu dat ei ded ir, de sbargattar, de reiver e de scavar. Sedat ei zatgei pli bi e de niev, pli interessant ed amusant per turists? Carpiallas, silmeins in zappun, fest enferrau, suga e spieghel ner per il glatscher ein requisitas per ina emperneivla ascensium dil Tödi.

Speranza che nus savein rapportar in auter onn d'in *quart monument alpin*:
dalla Mensa de regurdientscha,
d'engraziament e d'unfrenda culla massiva Crusch-fier
silla muota dil pompus *Scopi*.

Pl. Sig. Giger, cpl., C. A. S. Piz Terri

Cavardiras, per s. Ludivic 1932.

Il clima dellas alps alla fin dil 18avel ed all'entschatta dil 19avel tschentaner scret da P. Placi a Spescha 1818.

La damonda, schebein il clima de nos cuolms semidi cul temps, vegni pli crius ni pli migeivels, ha muort sias consequenzas sia economia ed existenza della populaziun muntagnarda, segir occupau da vegl enneu ils scrutatur della natira. Variaziuns permanentas de temperatura stuevan influenzar veseivlamein surtut la grossezia e lunghezia de nos glatschers, insumma la extensium della zona della neiv perpetna, sco era ils confins extremis de nos